

Προλεγόμενα

Δύσκολες σχέσεις

Η ακαδημαϊκή, η σχολική και η δημόσια Ιστορία

Τον Μάρτιο του 2007 είχα προσκληθεί από το σύλλογο δασκάλων της Κέρκυρας να συμμετάσχω σε μια εκδήλωση για το νέο (τότε) βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού. Η δημόσια διαμάχη που είχε ξεσπάσει για το συγκεκριμένο εγχειρίδιο αρκετούς μήνες νωρίτερα, από το καλοκαίρι ήδη του 2006, είχε εκταθεί και ενταθεί αρκετά, για να περάσει απαρατήρητη, όμως, παρ' όλα αυτά, δεν ήμουν επαρκώς προετοιμασμένος για ό,τι ακολούθησε. Η ευρύχωρη αίθουσα του Εμπορικού Επιμελητηρίου της πόλης αποδείχθηκε μικρή, για να χωρέσει το πλήθος, μα κυρίως το πάθος του ακροατηρίου. Εκεί όμως ακριβώς, στο πλήθος και το πάθος, των ακροατών, ήταν το ενδιαφέρον και όχι στις ομιλίες των προσκεκλημένων. Στη διάρκεια της συζήτησης, μάλιστα, η οποία διήρκεσε διπλάσιο χρόνο από τις εισηγήσεις, διαπίστωνα γρήγορα πως δεν διαλεγόμουν μόνο με εκπαιδευτικούς (όπως είχα υποθέσει όταν αποδέχθηκα την πρόσκληση), αλλά επίσης με ένα ετερόκλητο επαγγελματικά και μορφωτικά σύνολο πολιτών, πολλοί εκ των οποίων, ξεπερνώντας τη συνήθη διστακτικότητα που συνοδεύει τη δημόσια έκθεση, διατύπωναν ευθαρσώς τις ιστορικές αποτιμήσεις τους, ενάντια συχνά στην «αυθεντία» των επαγγελματιών ιστορικών του πάνελ. Τούτη η διαφορετική *είσο-*

δος των μαζών στην ιστορία, η οποία θα εκφραστεί επίσης την επομένη, με τα εκτενή αφιερώματα του τοπικών εφημερίδων και τηλεοπτικών σταθμών, ήταν ένα φαινόμενο που δυσκολευόμουν να ορίσω – μου έλειπε η κατάλληλη έννοια.

Βέβαια, δεν ήμουν ο μόνος. Ενόσω το ποτάμι των διαμαρτυριών στον Τύπο και το διαδίκτυο συνέχιζε να φουσκώνει, εκτός από την αντιπαράθεση για το εγχειρίδιο αυτό καθεαυτό –για την παιδαγωγική του καταλληλότητα, την ιστορική του εγκυρότητα και, κυρίως, την εθνοφελή του λειτουργία–, αναπτύχθηκε επίσης ένας προβληματισμός σχετικά με το εάν και κατά πόσο οι πολίτες εν γένει (όσοι δεν έχουν να επιδείξουν διαπιστευτήρια ιστορικού) νομιμοποιούνται να διατυπώνουν δημοσίως λόγο για το εθνικό και κοινωνικό μας παρελθόν. Οι περισσότεροι ιστορικοί θα κινηθούν, ως προς αυτό το ζήτημα, ανάμεσα στην αμηχανία και τη δυσθυμία. Χαρακτηριστική η μάλλον ειρωνική αποστροφή της Χριστίνας Κουλούρη:

Διακινείται μάλιστα και κείμενο που ζητεί την απόσυρση του εν λόγω εγχειριδίου, το οποίο υπογράφεται από πλοιάρχους και κτηνοτρόφους, νοικοκυρές και στρατιωτικούς, από μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΛΑΟΣ και τον πρώην Πρόεδρο της Δημοκρατίας Χρ. Σαρτζετάκη. Δεν είναι βεβαίως τυχαίο ότι μεταξύ των υπογραφών σπανίζουν εκείνες των ιστορικών, εφόσον είναι προφανές από το ίδιο το κείμενο ότι δεν είναι δυνατόν η «housewife» (sic) ή ο εργάτης από τη Γερμανία, που εμφανίζονται να υπογράφουν, να έχουν διαβάσει το βιβλίο και να έχουν διαμορφώσει άποψη περί της επιστημονικής και παιδαγωγικής του εγκυρότητας.¹

1. Χριστίνα Κουλούρη, «Η ιστορία στην πυρά του φανατισμού», εφ. *Το Βήμα*, 7.1.2007.

Το σχόλιο της Κουλούρη πιστώνεται αντικειμενικά στην πλευρά όσων υποστηρίζουν πως μόνο οι ιστορικοί δικαιούνται να μιλούν για το παρελθόν, καθώς μόνο αυτοί διαθέτουν την αναγκαία μορφωτική σκευή, για την έγκυρη προσπέλαση και ανασύνθεσή του. Η θέση αυτή, ωστόσο, θα επικριθεί στη συγκεκριμένη συγκυρία από πολλούς. Όχι μόνο, όπως ήταν αναμενόμενο, από το ετερόκλητο πλήθος των δημοσιολόγων, που διαμαρτύρονταν επειδή το εγχειρίδιο απέκλινε από τις παγιωμένες αφηγήσεις της *σχολικής Ιστορίας* («[...] άλλη Ιστορία διδάχτηκα εγώ, άλλη διδάσκονται σήμερα τα παιδιά...;»)² ή από πολίτες με προσφυγικές ρίζες, επειδή η εξιστόρηση ορισμένων εμβληματικών γεγονότων φάνταζε ασύμβατη με τις οικογενειακές τους μνήμες («[...] άλλα μου έλεγε η γιαγιά μου, που οι γονείς της τραβήξαν τα πάνδεινα»)³ μήτε μόνο από ερασιτέχνες ιστορικούς, που εγκαλούσαν τους εκφραστές της λεγόμενης Νέας Ιστορίας για κοσμοπολίτικη κουλτούρα και εθνοαποδομητικές προθέσεις.⁴ Θα επικριθεί, επίσης, από ορισμένους ιστορικούς και δημοσιογράφους που είχαν θέσει πρωταρχικό καθήκον τους την υπεράσπιση του βιβλίου και, ως εκ τούτου, τα επιχειρήματά

2. Όπως χαρακτηριστικά θα αναφωνήσει ο Γιώργος Παπαδάκης, δημοσιογράφος της πρωινής ζώνης του τηλεοπτικού σταθμού ANTI. Η αναφορά στο Γιάννης Χάρης, «Οι Ιστοριομάχοι, ή Μπα, ξαναγράφεται η Ιστορία;», 17.3.2007, διαθέσιμο στο <http://yannisharis.blogspot.gr> (ανάκτηση: 20.1.2007).

3. Τυπική αποστροφή από συζήτηση, διαθέσιμη στο <http://www.ads1gr.com> (ανάκτηση: 20.1.2007).

4. Βλ. ενδεικτικά τον Πρόλογο στο Γιώργος Καραμπελιάς, *Το 1204 και η διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2007. Ο,τι κατ' οικονομίαν αποκαλείται Νέα Ιστορία, δηλαδή οι δεξιώσεις από την ελληνική ιστοριογραφία των ποικίλων τάσεων της ευρωπαϊκής κοινωνικής και πολιτισμικής Ιστορίας, αποτυπώνεται σε αδρές γραμμές στο Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης και Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833-2002*, 2 τόμ., Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2004.

τους δεν μπορούν να στιγματισθούν ως προσχηματικά ή ιδεολογικά προσημειωμένα. Ας δούμε την τοποθέτηση ενός από αυτούς, που διεκδικεί με αξιώσεις και τις δύο ιδιότητες (του ιστορικού και του δημοσιογράφου):

[...] πιστεύω ότι αποτελεί σοβαρό λάθος να λέμε (ή να δημιουργούμε την εντύπωση) ότι μόνο οι ιστορικοί μπορούν να αποφαίνονται για ζητήματα ιστορίας. [...] Πρώτον, αν μόνο οι ιστορικοί μπορούν να αποφαίνονται, τότε δεν έχει νόημα να οργανώνουμε συνεντεύξεις Τύπου, να απαντάμε δημόσια κ.ο.κ. Θα έπρεπε να περιοριστούμε σε επιστημονικά συνέδρια, αρθρογραφία σε επιστημονικά περιοδικά, επετηρίδες και όλα τα συναφή. [...] Επιπροσθέτως, αυτή η περιχαράκωση δεν μας διασφαλίζει τίποτα. Και ο Νεοκλής Σαρρής, για παράδειγμα, που διαμαρτύρεται εναντίον του βιβλίου, ιστορικός είναι, και όχι πλοίαρχος, κτηνοτρόφος ή καυστηρατζής. Και, αν στη δεδομένη συγκυρία, πράγματι, ελάχιστοι ιστορικοί μετέχουν στο κύμα διαμαρτυρίας κατά του βιβλίου, σε άλλες περιπτώσεις τα πράγματα δεν ήταν διόλου ξεκάθαρα. Θυμίζω ότι τη ζοφερή περίοδο του Μακεδονικού, αν θέταμε σε λειτουργία αυτή την ιδιότυπη ζυγαριά της επιστημοσύνης, θα βρίσκαμε δεκάδες καθηγητές πανεπιστημίου, τιτλούχους, διδάκτορες ανάμεσα σε εκείνους που υποστήριζαν ότι η Μακεδονία ήταν ανέκαθεν ελληνική και πολλούς ερασιτέχνες, ανάμεσα σε αυτούς που άρθρωσαν λόγο κριτικό και επιστημονικά έγκυρο. [...] Μπορούμε να ξεφύγουμε από αυτή την άγωνα και άχαρη συζήτηση συμφωνώντας ότι δεν έχει σημασία η ταυτότητα όσων μετέχουν στο διάλογο, αλλά οι κανόνες του. Είναι εντελώς διαφορετικό να λέμε ότι απαιτείται ένα corpus γνώσεων, μια μεθοδολογία και ορισμένοι κανόνες (πράγματα τα οποία κατά τεκμήριο, για κοινωνικούς λόγους, αλλά όχι

υποχρεωτικά, οι ιστορικοί διαθέτουν πολύ περισσότερο από τους οδοντογιατρούς ή τους πιτσαδόρους), για να συζητήσουμε επί ιστορικών ζητημάτων, και εντελώς άλλο ότι μόνο οι ιστορικοί μπορούν να αποφαίνονται.⁵

Η εκρηκτική διαμάχη για το εγχειρίδιο Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού (η οποία παρουσιάζεται και αναλύεται εξαντλητικά στο πρώτο κεφάλαιο τούτης της μελέτης) και η αμφιθυμική υποδοχή της από τους επαγγελματίες ιστορικούς κατέστησαν αναγκαία τη συστηματική οριοθέτηση και πραγμάτευση ενός ευρύτερου φαινομένου, το οποίο έως τότε μόνο περιστασιακά και ακροθιγώς είχε γίνει αντικείμενο μελέτης στην Ελλάδα. Αφορά ακριβώς την ολοένα και πιο μαζική, ολοένα και πιο πειστική είσοδο των πολλών στις διαμάχες για την ανασύνθεση του εθνικού και κοινωνικού μας παρελθόντος. Τούτο το φαινόμενο, που αρχικά, με εμφανή ποιητική διάθεση, ονοματίστηκε «Οι πόλεμοι για την Ιστορία», εντάχθηκε στη συνέχεια στο ευρύτερο φάσμα των πρακτικών που καλύπτει ο όρος *δημόσια Ιστορία* (Public History). Όσο γνωρίζω, η καταχώρησή του αυτή δεν αμφισβητήθηκε από κανέναν, παρ' όλο που ο καινοφανής όρος δεν φημίζεται για τη σημασιολογική του σαφήνεια και την αυστηρή του οριοθέτηση. Όπως θα σχολιάσει ο Χάγκεν Φλάισερ, που πρώτος εισήγαγε στην εγχώρια ιστοριογραφία τον όρο, η *δημόσια Ιστορία* «λειτουργεί κυρίως διά του αποκλεισμού, αφού δεν περιλαμβάνει το εσωστρεφές ακαδημαϊκό κομμάτι της ιστορικής κουλτούρας –την έρευνα και τη διδασκαλία στα αμφιθέατρα–, αλλά διεκδικεί περίπου όλα τα υπόλοιπα».⁶ Η επισήμανση του Φλάισερ

5. Στρατής Μπουρνάζος, «Πατρίς – Θρησκεία – Ιστορία. Οι αντιδράσεις για το βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού», εφ. *Η Αυγή*, 11.3.2007.

6. Χάγκεν Φλάισερ, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια Ιστορία*, Νεφέλη, Αθήνα, 2009, σ. 22. Ο Χάγκεν Φλάισερ είχε εισαγάγει τον όρο στα καθ' ημάς ήδη από το 2003, σε ένα θεματικά συναφές

δεν απέχει πολύ από την εναρκτήρια πρόταση του Ρόμπερτ Κήλυ, του θεμελιωτή της *δημόσιας Ιστορίας* στις Ηνωμένες Πολιτείες, σε ένα προγραμματικό του κείμενο το 1978: «Η *δημόσια Ιστορία* αναφέρεται στη συνδρομή των ιστορικών και της ιστορικής μεθόδου έξω από τα όρια της ακαδημαϊκής κοινότητας».⁷

Ακόμα, όμως, και σε αυτήν τη χαλαρή οριοθέτηση της *δημόσιας Ιστορίας* θα μπορούσε κάποιος να αντιτάξει την έννοια της *επιστημονικής δημοσίευσης*: οι μελέτες, ο καρπός της επιστημονικής έρευνας, είτε ανακοινώνονται σε συνέδρια είτε δημοσιεύονται με τη μορφή άρθρων ή βιβλίων. Δηλαδή, οι ακαδημαϊκές πρακτικές είναι, εξ ορισμού, δημόσιες και, επιπλέον, λιγότερο εσωστρεφείς απ' όσο εκ πρώτης όψεως μοιάζουν. Το μαρτυρούσαν οι διαλέξεις των κοινωνικών επιστημόνων στις κατάμεστες αίθουσες των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων τις δεκαετίες της έντονης πολιτικοποίησης (1970 και 1980), το μαρτυρούν τα αναρτημένα στο διαδίκτυο «ανοιχτά μαθήματα» της εποχής μας και, βέβαια, οι επιφυλλίδες των πανεπιστημιακών δασκάλων στα ένθετα των κυριακάτικων εφημερίδων. Επομένως, η διαχωριστική γραμμή που προτείνεται από τους εισηγητές του όρου ανάμεσα στην *ακαδημαϊκή* και τη *δημόσια Ιστορία* κάθε άλλο παρά ξεκάθαρη είναι. Ωστόσο, θα την αποδεχθούμε, καταρχάς, προκειμένου να αναρωτηθούμε πόσα και ποια είναι αυτά τα «υπόλοιπα», τα μη ακαδημαϊκά, και γιατί έως τότε (έως το 2008) δεν χρειαστήκαμε έναν επιθετικό προσδιορισμό, για να τα ομαδοποιήσουμε και να τα χαρακτηρίσουμε.

Το πρώτο που, νομίζω, αξίζει να επισημανθεί είναι η αγγλοσα-

άρθρο του στο περιοδικό *Historein*. Βλ. Hagen Fleischer, «The Past Beneath the Present. The Resurgence of World War II Public History After the Collapse of Communism: A Stroll Through the International Press», περ. *Historein*, τόμ. 4, 2003, σ. 45-130.

7. Robert Kelley, «“Public History”: Its Origins, Nature, and Prospects», περ. *The Public Historian*, τχ. 1, 1978, σ. 16-28.

ξονική προέλευση του όρου *δημόσια Ιστορία*. Στις ΗΠΑ, όπου μάλιστα αποτελεί ακαδημαϊκό αντικείμενο από τη δεκαετία ήδη του 1970, χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα με μια σημασία που απέχει αρκετά από φαινόμενα όπως οι οικείες δημόσιες διαμάχες για το παρελθόν. Περιγράφει τις εκλαϊκευμένες, πολυτροπικές παρουσιάσεις διαφόρων πτυχών του παρελθόντος, όπως αυτές οργανώνονται σε μουσεία, σε επετειακές εκθέσεις οργανισμών και σε δημόσιες τελετουργίες.⁸ Την οργάνωση των παρουσιάσεων αυτών αναλαμβάνουν εκεί οι λεγόμενοι *δημόσιοι ιστορικοί* (public historians), ειδικευμένοι επαγγελματίες, που διαθέτουν τις γνώσεις και τις ικανότητες να «μεταφράζουν» την όποια –έγκυρη, κατά προτίμηση– ιστορική αφήγηση στις προσλαμβάνουσες ενός ετερογενούς κοινού μη ειδικών. Πρόκειται, σημειώνει ο Σερζ Νουαρέ, για έναν επαγγελματικό κλάδο που αναπτύχθηκε παράλληλα με την αυξανόμενη ζήτηση για Ιστορία και μνήμη, και το γενικευμένο ενδιαφέρον για αναπαραστάσεις του παρελθόντος στον δημόσιο χώρο – ιδιαιτέρως όσων αναπαραστάσεων σχετίζονται με τραυματικές πτυχές της πρόσφατης ιστορίας.⁹ Σε αυτήν, λοιπόν, τη χαρακτηριστικά αμερικανική εκδοχή της, η *δημόσια Ιστορία* θα πρέπει να νοηθεί ως η *εφαρμοσμένη εκδοχή της ακαδημαϊκής Ιστορίας*. Η *ακαδημαϊκή Ιστορία* επικεντρώνεται στην έρευνα και την ανασύνθεση του παρελθόντος, ενώ η *δημόσια* στην εύληπτη παρουσίασή της στο ευρύ κοινό.¹⁰ Υπ’ αυτή την οπτική, εύκολα εντοπίζονται αρκετές

8. Πιο αναλυτικά, βλ. Έλλη Λεμονίδου, «*Δημόσια Ιστορία: Η διεθνής εμπειρία και το ελληνικό παράδειγμα*», στο Αντρέας Ανδρέου, Σπύρος Κακουριώτης, Γιώργος Κόκκινος κ.ά. (επιμ.), *Χρήσεις και καταχρήσεις της Ιστορίας. Η δημόσια Ιστορία στην Ελλάδα*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2015, σ. 83-98, ιδ. 84.

9. Serge Noiret, «La Public History: Una diciplina fantasma?», περ. *Memoria e Ricerca*, τχ. 37, 2011/2, σ. 9-35, ιδ. 16-17.

10. Όπως, άλλωστε, σημειώνεται στην ιστοσελίδα του Εθνικού Συμβουλίου Δημόσιας Ιστορίας της Πολιτείας Ιντιάνα των ΗΠΑ, «[...]για χρόνια, οι

εγχώριες πρακτικές που θα μπορούσαν να ενταχθούν στη σκέπη της *δημόσιας Ιστορίας*. Θεσμικές πρωτοβουλίες, για παράδειγμα, όπως οι ιστορικές εκθέσεις της Βουλής, αισθητικές μετουσιώσεις της Ιστορίας, όπως τα ταμπλό βιβάν του Δημήτρη Παπαϊωάννου στην τελετή έναρξης των Ολυμπιακών Αγώνων (2004), τουριστικές ατραξιόν, όπως η αναπαράσταση της μάχης του Καλπακίου από τον Δήμο Πωγωνίου (2014), ή, ακόμα, οι αριστερές εμπνεύσεως ιστορικοί περιπάτοι στο κέντρο της Αθήνας και στις συνοικίες του Πειραιά (2013-14).¹¹ Όλα τούτα, ωστόσο, δεν χρειάστηκαν τον όρο *δημόσια Ιστορία*, για να αναδυθούν στην οικεία πολιτισμική σφαίρα, δεν χρειάστηκαν την ειδική επαγγελματική κατηγορία των *δημόσιων ιστορικών*, για να οργανωθούν, και, όσο γνωρίζω, δεν είχαν αποτελέσει, ως τη χρονιά εκείνη (το 2007), αντικείμενα συστηματικής μελέτης από τους «ακαδημαϊκούς» ιστορικούς.

Ως εδώ, η *δημόσια Ιστορία* θα μπορούσε να ονομασθεί απλώς *εκλαϊκευμένη Ιστορία*. Ωστόσο, ο όρος αξιοποιήθηκε επίσης για να περιγράψει μεθοδολογικές επιλογές που ενθαρρύνουν την ενεργή συμμετοχή των ιστορικών υποκειμένων στην ανασύνθεση του δικού τους παρελθόντος. Οι πρακτικές αυτές αναπτύχθηκαν ταυτόχρονα με τα κοινωνικά κινήματα της δεκαετίας του 1960. Το 1968 ο Ράφαελ Σάμιουελ, ένας μαρξιστής ιστορικός στο Κολέγιο Ράσκιν της Οξφόρδης, που ενδιαφερόταν για την ιστορία του εργατικού

όροι *εφαρμοσμένη* και *δημόσια Ιστορία* χρησιμοποιούνταν ως συνώνυμοι [και] παρότι ο όρος *δημόσια Ιστορία* έχει καθιερωθεί τα τελευταία χρόνια στο ακαδημαϊκό λεξιλόγιο, ο όρος *εφαρμοσμένη Ιστορία* παραμένει πιο κατανοητός». Βλ. <http://ncph.org> (ανάκτηση: 2.2.2015).

11. Ενδεικτικά, βλ. την έκθεση «Σκοτεινή επταετία: Η δικτατορία των συνταγματαρχών, 1967-1974», διαθέσιμη στο <http://foundation.parliament.gr> (ανάκτηση: 4.2.2015)· την αναπαράσταση της μάχης του Καλπακίου, διαθέσιμη στο <http://www.pogoni.gr> (ανάκτηση: 4.2.2015)· τον ιστορικό περίπατο «Αναζητώντας τα ίχνη των Δεκεμβριανών», διαθέσιμο στο <https://left.gr> (ανάκτηση: 4.2.2015).

κινήματος, ίδρυσε το Ιστορικό Εργαστήρι (History Workshop), με στόχο «να ενθαρρύνει τους εργάτες και τις εργάτριες να γράψουν τη δική τους ιστορία, αντί να την αφήσουν να χαθεί, ή να τη μαθαίνουν από δεύτερο ή τρίτο χέρι – να γίνουν παραγωγοί, αντί για καταναλωτές». ¹² Ο Σερζ Νουαρέ, πρόεδρος σήμερα (2015) της Διεθνούς Ομοσπονδίας για τη *Δημόσια Ιστορία*, εκτιμά ότι μπορεί στο Κολέγιο Ράσκιν να αξιοποιήθηκαν, βέβαια, οι ακρογωνιαίοι λίθοι της *δημόσιας Ιστορίας*, όπως ήδη είχαν τεθεί στις ΗΠΑ, αλλά ο Σάμιουελ έθεσε στην όλη προβληματική τη δική του καθοριστική σφραγίδα. ¹³ Η συγκρότηση μιας ιστορικής αφήγησης παύει πλέον να μονοπωλείται από τους επαγγελματίες ιστορικούς· προκύπτει από τη «μεικτή» διαχείριση και ανασύνθεση του παρελθόντος – από τη συνάντηση της ακαδημαϊκής έρευνας με τη μνήμη και την αυτοκατανόηση των υποκειμένων. Όπως το διατυπώνει ο Φλάισερ, η *δημόσια Ιστορία* είναι μια εικόνα για το παρελθόν η οποία «δεν παράγεται μόνο για το συγκεκριμένο σύνολο, αλλά και μαζί με αυτό». ¹⁴

Οι πρακτικές που εγκαινίασε το Ιστορικό Εργαστήρι του Κολεγίου Ράσκιν μοιάζουν αρκετά με όσες εκλέπτυνε ακολούθως η λεγόμενη *προφορική* Ιστορία (Oral History), η οποία αναπτύχθηκε προκειμένου να φωτίσει ορισμένες πτυχές του πρόσφατου παρελθόντος, που, λόγω της φύσης τους, σπανίως μόνο ή εμμέσως αποτυπώνονται στα επίσημα αρχεία και, γενικότερα, στον γραπτό λόγο: τα «αυτονόητα» της καθημερινής ζωής, για παράδειγμα, ή εκείνες οι πτυχές του ιδιωτικού βίου που καλύπτονται από το πέπλο της ντροπής. Βέβαια, μια στενή εκδοχή της *προφορικής Ιστο-*

12. Raphael Samuel (επιμ.), *Village Life and Labour*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο και Βοστώνη, 1975, σ. xx.

13. Serge Noiret, «La Public History...», ό.π., σ. 11-12.

14. Χάγκεν Φλάισερ, *Οι πόλεμοι...*, ό.π., σ. 25.

ρίας ελάχιστα αποκλίνει από τις παγιωμένες πρακτικές της κατεστημένης *ακαδημαϊκής*. Οι μαρτυρίες που συγκεντρώνονται μέσα από συνεντεύξεις με επιζώντες (μιας εποχής, ενός συμβάντος κτλ.) απαιτούν, αναμφίβολα, τεχνικές δεξιότητες που αντλούνται από τις κοινωνικές επιστήμες. Από εκεί και ύστερα, όμως, ένας ιστορικός μπορεί να τις αξιοποιήσει όπως ακριβώς τις γραπτές μαρτυρίες: να αντιπαραθέσει διαφορετικές αφηγήσεις, να αντλήσει και να διασταυρώσει πληροφορίες, να επισημάνει αντιφάσεις ή αναχρονισμούς, να αναρωτηθεί για σκοπιμότητες που ωθούν τους αφηγητές σε υπερφωτίσεις, αποκρύψεις ή παραποιήσεις, να διακρίνει τα γεγονότα αυτά καθαυτά από την πρόσληψη των γεγονότων εκ μέρους των υποκειμένων και να ακολουθήσει, γενικώς, όλες εκείνες τις πρακτικές που μας κληροδότησε η κριτική των πηγών. Για τούτο, άλλωστε, οι προφορικές μαρτυρίες αποτελούν πλέον αναπόσπαστο μέρος των ιστορικών πηγών. Ωστόσο, φαίνεται πως αρκετοί ιστορικοί από όσους υιοθετούν τις πρακτικές της *προφορικής Ιστορίας* θεωρούν ότι η σχέση τους με τα υποκείμενα της μελέτης τους δεν εξαντλείται στις συνεντεύξεις. Σε ένα πρόσφατο κείμενό της, η Τασούλα Βερβενιώτη παρουσιάζει μια σειρά από ομάδες «εθελοντών» ιστορικών, οι οποίες συγκροτήθηκαν στη βάση ενός κοινού ειδικού ενδιαφέροντος –συνήθως, κάποια τοπική ή έμφυλη πτυχή του πρόσφατου παρελθόντος– και, ύστερα από ταχύρρυθμη εκπαίδευση, επιδόθηκαν στη συλλογή και την ανάλυση συνεντεύξεων, σε συνεργασία με επαγγελματίες ιστορικούς. Οι ομάδες αυτές, υποστηρίζει η Βερβενιώτη, κινούνται ανάμεσα στον ακαδημαϊκό χώρο και την τοπική κοινωνία, και η δουλειά τους κινείται ανάμεσα στην *ακαδημαϊκή* και τη *δημόσια Ιστορία*.¹⁵

Στην ίδια κατεύθυνση, προς τη χαλάρωση των ορίων ανάμεσα

15. Tasoula Vervenioti, «Grassroots Oral History Groups in Times of Economic Crisis», περ. *Ricerche Storiche*, τόμ. XLIV, τχ. 1, 2014, σ. 135.

στον ιστορικό και το κοινό του, η Χίλντα Κήαν, από τους διαδόχους του Σάμιουελ στο Κολέγιο Ράσκιν, θα υποδείξει ως κρίσιμη και την αντίστροφη πορεία. Ο ιστορικός, όπως θα ισχυριστεί η Κήαν, μπορεί να κατανοήσει σε βάθος τις οπτικές των υποκειμένων της μελέτης του μόνο εφόσον υπήρξε κάποια στιγμή και ο ίδιος οργανικό μέρος της κοινότητάς τους. Από αυτή την άποψη, προνομιακές μελέτες για τον ιστορικό είναι εκείνες οι οποίες σχετίζονται κατά κάποιον τρόπο με τη δική του βιογραφία ή την οικογενειακή του ιστορία.¹⁶ Στον συλλογικό τόμο *People and their Pasts: Public History Today*, σε επιμέλεια Χίλντα Κήαν και Πωλ Άστον, περιέχονται ορισμένες τέτοιες απόπειρες. Σε μία από αυτές, ο Τόμπυ Μπάτλερ, παλαιός μαθητής του Σάμιουελ και λέκτορας σήμερα στο Πανεπιστήμιο του Ανατολικού Λονδίνου, κατασκευάζει μια διαπολιτισμική «μνημογραφία» (memogyscape) με υλικά τα οποία άντλησε από τις προφορικές συνεντεύξεις με ανθρώπους που κατοικούσαν κατά μήκος του Τάμεση. Ωστόσο, διάλεξε αυτό το θέμα ακριβώς επειδή και ο ίδιος έζησε για χρόνια σε ένα караβόσπιτο στις όχθες του ποταμού. Ο Μπάτλερ αξιοποίησε την εμπειρία του αυτή τόσο ως σημείο εκκίνησης της έρευνας, όσο και ως δίαυλο συνομιλίας με τους ανθρώπους και με το υλικό του.¹⁷

Είναι προφανές ότι, υπ' αυτές τις νοηματοδοτήσεις της, η *δημόσια Ιστορία* επικαλύπτεται εν πολλοίς με την *ακαδημαϊκή*. Στην αρχική εκδοχή της (την «αμερικανική»), ο επιθετικός προσ-

16. Hilda Kean, «Thinking about people and Public History», στο Graham Dawson (επιμ.), *Memory, Narrative and Histories. Critical Debates and New Trajectories*, Working Papers on Memory, Narrative and History, αρ. 1, University of Brighton, 2012, σ. 7-17.

17. Toby Butler, «“Memoryscape”: Integrating Oral History, Memory and Landscape on the River Thames», στο Hilda Kean and Paul Ashton (επιμ.), *People and their Pasts. Public History Today*, Palgrave Macmillan, Μπάσινγκστοκ, 2009, σ. 223-239.

διορισμός «δημόσια» απορρέει από την απεύθυνση της ιστορικής γνώσης, καθώς επιχειρείται η συστηματική (από εξειδικευμένους προς τούτο επαγγελματίες) εκλαϊκευσή της. Στη δεύτερη εκδοχή της (την «αγγλική»), ο δημόσιος χαρακτήρας αφορά την ίδια τη διαδικασία παραγωγής της ιστορικής γνώσης και απορρέει από την ενεργή ανάμειξη μη επαγγελματιών σε μια ακαδημαϊκή διαδικασία και, αντιστρόφως, από την εμπρόθετη αξιοποίηση της προσωπικής και οικογενειακής πορείας του ιστορικού στην επιλογή και πραγμάτευση του θέματός του.¹⁸ Βέβαια, ανακύπτει το ερώτημα εάν οι ιστορικές αφηγήσεις που προκύπτουν από τέτοιου τύπου ανοικτές διαδικασίες (ή από προσωπικές και οικογενειακές μνήμες του ερευνητή) απαντούν και σε ποιο βαθμό στο αίτημα της εγκυρότητας της ιστορικής γνώσης. Αναμφίβολα, συνεισφέρουν σημαντικά στην κατανόηση της οπτικής των δρώντων υποκειμένων, αλλά πόσο αυτό αποβαίνει σε βάρος της εξήγησης των ιστορικών προβλημάτων; Διότι, βέβαια, η Ιστορία μιας εποχής ή μιας πτυχής του παρελθόντος δεν ταυτίζεται με τις μαρτυρίες όσων έζησαν σε αυτή την εποχή ή, ακόμα, όσων ενεπλάκησαν στη συγκεκριμένη πτυχή. Οι μαρτυρίες συμβάλλουν στην παραγωγή ιστορικής γνώσης μόνο εάν και εφόσον υποβληθούν σε συστηματικό έλεγχο, μόνο εάν τηρηθούν επιμελώς οι δεσμεύσεις της ιστορικής έρευνας. Ωστόσο, φαίνεται ότι πρακτικές όπως οι

18. Εξυπακούεται ότι δεν αναφέρομαι στις παντελώς ανυπόληπτες πρακτικές ορισμένων ημεδαπών ιστοριολογούντων, όπως ο Γιώργος Λιακόπουλος ή ο Αδωνīs Γεωργιάδης. Τούτες συγκροτούν, ενδεχομένως, μια δημόσια παραίστορία, η οποία, απ' όσο γνωρίζω, αποτελεί ελληνική ιδιοτυπία. Για τις εκλεκτικές συγγένειες αυτών των πρακτικών με την ακροδεξιά ιδεολογία, βλ. Παναγής Παναγιωτόπουλος, «“Μισός Έλληνας – Μισός εξωγήινος”»: Αρχαιολατρία, εναλλακτική γνώση και νέες πηγές της ακροδεξιάς ιδεολογίας», εισήγηση στο συνέδριο *Ελληνική πολιτική και κοινωνία: Μετασχηματισμοί στην εποχή της ευρωπαϊκής ενοποίησης*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 14.2.2003.

ανωτέρω στοχεύουν κυρίως στην ανασύνθεση αφανών ή παραμερισμένων πτυχών του οικείου παρελθόντος, με τέτοιον τρόπο και σε τέτοια μορφή ώστε να επιτελεσθεί, εκτός από τη γνωστική (κι ίσως πιο αποτελεσματικά από αυτήν), μια άρρητη, εξόχως πολιτική λειτουργία: η δόμηση συλλογικών ταυτοτήτων, αρκετά συνεκτικών ώστε να απαντήσουν σε υπαρξιακές αναζητήσεις και αρκετά ισχυρών ώστε να πυροδοτήσουν δράσεις για την επίτευξη συγκεκριμένων κοινωνικών ή πολιτικών στόχων.¹⁹ Στην ανωτέρω μελέτη του, για παράδειγμα, ο Μπάτλερ υπογραμμίζει με υπερηφάνεια τον συναισθηματικό αντίκτυπο της «μνημογραφίας» του στους κατοίκους των παράκτιων περιοχών του Τάμεση, τη συμβολή της στην ενίσχυση ενός αισθήματος ιδιαίτερης ταυτότητας, άρρηκτα δεμένης με το ιδιαίτερο τοπίο και την Ιστορία του.²⁰

Αποκλίνοντας από τις δύο ανωτέρω παραδόσεις, το ερευνητικό ενδιαφέρον των ιστορικών στην Ελλάδα (αλλά και στη Γαλλία, απ' όπου και η επίδραση) είχε στραφεί εδώ και περίπου τέσσερις δεκαετίες σε μια διαφορετική έκφανση της Ιστορίας στον δημόσιο χώρο: στην ιδεολογική της χρήση, δηλαδή στη μεροληπτική της ανάγνωση, που αποσκοπούσε (συνειδητά ή μη) στη νομιμοποίηση συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών του παρόντος ή, ακόμα στενότερα, στην πολιτική της κατάχρηση, την επιλεκτική και εργαλειακή

19. Τις επιφυλάξεις αυτές αναπτύσει εξαντλητικά ο Άλαν Μέτζιλ, ένας ιστορικός με σημαντικό έργο στη λεγόμενη *διανοητική* ιστορία, στο πρώτο μέρος του βιβλίου του *Historical Knowledge, Historical Error. A Contemporary Guide to Practice* (The University of Chicago Press, Σικάγο, 2007, σ. 17-60). Στο άλλο άκρο, ο *δημόσιος* ιστορικός Ρόμπερτ Αρτσιμπαλντ, υιοθετώντας εσκεμμένα λογοτεχνική γραφή, διερευνά τους όρους υπό τους οποίους η *δημόσια Ιστορία* μπορεί να συνεισφέρει στη διαμόρφωση ταυτοτήτων και στη δόμηση συνεκτικών κοινοτήτων. Βλ. Robert R. Archibald, *A Place to Remember. Using History to Build Community*, AltaMira Press, Walnut Creek, Καλιφόρνια, 1999.

20. Toby Butler, «“Memoryscape”...», ό.π., σ. 235.

επιστράτευσή της, για τη δικαίωση συγκαρινών πολιτικών αναγκών και πρακτικών. Ας δούμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτικής χρήσης από τη συγκυρία στην οποία γράφεται τούτο το προλογικό σημείωμα. Πριν από τις βουλευτικές εκλογές του 2015, ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ Ευάγγελος Βενιζέλος, σε μία από τις ομιλίες του, ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα:

Στις εκλογές του 1920, ενώ βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη η Μικρασιατική Εκστρατεία, οι Έλληνες πολίτες κατανήφισαν τον Ελευθέριο Βενιζέλο, αλλά, με κυβέρνηση των αντιπάλων του, λίγο αργότερα, μετά την καταστροφή, τον έμαχναν, για να εκπροσωπήσει αυτός τη χώρα στη μεγάλη διαπραγμάτευση για τη συνθήκη της Λωζάνης.²¹

Με τη συγκεκριμένη ιστορική παραδρομή στο λόγο του, ο Ευάγγελος Βενιζέλος αποσκοπούσε, καταφανώς, να στηλιτεύσει (και, άρα, να συγκρατήσει) τις αθρόες μετακινήσεις των ψηφοφόρων του κόμματός του προς την Αριστερά και, ταυτοχρόνως, να δικαιώσει μια κεντρική στιγμή της πολιτικής του διαδρομής (τη συμβολή του στη συμφωνία για το κούρεμα του ελληνικού χρέους που βρισκόταν σε χέρια ιδιωτών, του λεγόμενου PSI), παρουσιάζοντάς την ως ομόλογη και ισάξια επιτυχία με τη συνθήκη της Λωζάνης – ως έντιμο, άρα, και εθνικά ωφέλιμο συμβιβασμό.²²

Σε πρόσφατο επιστημονικό συνέδριο για τη *δημόσια Ιστορία* στην Ελλάδα τέθηκαν στο επίκεντρο των εργασιών αυτές οι «χρήσεις και καταχρήσεις» της Ιστορίας από πολιτικούς, δημοσιογράφους ή καλλιτέχνες – από μη επαγγελματίες ιστορικούς.

21. Βλ. το σχετικό βίντεο, διαθέσιμο στο <http://www.periodista.gr/xfiles/item/15527.htm> (ανάκτηση: 7.1.2014).

22. Βλ. επίσης το προγενέστερο tweet του ίδιου: «Το PSI ήταν η μεγαλύτερη διαπραγμάτευση μετά τη συνθήκη της Λωζάνης», 27.4.2012, διαθέσιμο στο <http://www.papapolitiki.com/2012/04/psi.html> (ανάκτηση: 7.1.2014).

Ιδιαίτερο ήταν το ενδιαφέρον για τους τρόπους με τους οποίους αξιοποιείται το παρελθόν, προκειμένου να υπηρετήσει τις ανάγκες του παρόντος και, γενικότερα, για τις μορφές με τις οποίες εμφανίζεται η Ιστορία στη δημόσια σφαίρα, στον καθημερινό και περιοδικό Τύπο, στην τηλεόραση, στον κινηματογράφο, στο θέατρο, στη λογοτεχνία, στο τοπίο της πόλης και, τώρα πλέον, στο διαδίκτυο.²³ Όμως, με αυτήν τη μάλλον «γαλλική» εννοιολόγησή της, η *δημόσια Ιστορία* δύσκολα μπορεί να διαχωριστεί από την *ακαδημαϊκή*. Τα μεταξύ τους όρια είναι δυσδιάκριτα και οι ωσμώσεις πολλαπλές. Ως πρακτική, καταρχάς, η πολιτική χρήση της Ιστορίας ξεδιπλώνεται εξίσου από πολιτικούς, δημοσιογράφους και ιστορικούς. Ένα παράδειγμα: Μία ημέρα νωρίτερα από την ανωτέρω ιστορική αναφορά του Βενιζέλου, ένας από τους έγκριτους ιστορικούς μας, ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου, δημοσίευσε ένα κείμενο στην εφημερίδα *Καθημερινή* με τίτλο «Επιχειρήματα του 1920».²⁴ Αν και περισσότερο υπαινικτικά και περίτεχνα απ' ό,τι ο Βενιζέλος, με πυκνή χρήση παραθεμάτων, που προσέδιδαν στο κείμενο μια αίσθηση ιστορικής εγκυρότητας, ο Χατζηβασιλείου αποσκοπούσε επίσης να στείλει ένα μήνυμα σε όσους στις επικείμενες βουλευτικές εκλογές (του 2015) εναπέθεταν τις προσ-

23. Δίκτυο Μελέτης Εμφυλίων Πολέμων/Πανεπιστήμιο Μακεδονίας και Πολίτες εν Γνώσει, *Χρήσεις και καταχρήσεις της Ιστορίας. Η δημόσια Ιστορία στην Ελλάδα*, επιστημονικό συνέδριο, Βόλος, 30.8-1.9.2013. Ορισμένες από τις εισηγήσεις του συνεδρίου συγκεντρώθηκαν στο Αντρέας Ανδρέου κ.ά (επιμ.), *Χρήσεις και καταχρήσεις...*, ό.π. Επρόκειτο για το δεύτερο μόλις συνέδριο που διοργανώθηκε στην Ελλάδα με θέμα τη *δημόσια Ιστορία*. Το πρώτο είχε διεξαχθεί στην Αθήνα δώδεκα χρόνια νωρίτερα, στα τέλη του 2001, από το περιοδικό *Historein*. Βλ. Polymeris Voglis, «Historein's Conference: Claiming History. Aspects of Contemporary Historical Culture», περ. *Historein*, τόμ. 3, 2001, σ. 205-207.

24. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Επιχειρήματα του 1920», εφ. *Καθημερινή*, 4.1.2015.

δοκίες τους στην Αριστερά. Εάν ενδώσετε στις απατηλές υποσχέσεις, ήταν το έμμεσο μήνυμα, το αποτέλεσμα δεν θα είναι παρά η καταστροφή – μια καταστροφή εφάμιλλη της Μικρασιατικής. Συνεπώς, τα όρια ανάμεσα στην *ακαδημαϊκή* και τη *δημόσια Ιστορία* είναι λιγότερο στεγανά απ’ όσο οι όροι αφήνουν να εννοηθεί. Καταξιωμένοι ιστορικοί ενδίδουν συχνά στον πειρασμό της πολιτικής χρήσης της Ιστορίας, προσκομίζοντας δεδομένα και επιχειρήματα του παρελθόντος, με προφανή στόχο να επηρεάσουν την έκβαση σύγχρονων πολιτικών διακυβευμάτων.

Οι πολιτικές χρήσεις της Ιστορίας είναι, βέβαια, ευκαιριακές και εργαλειακές. Ξεδιπλώνονται στην επιφάνεια της Ιστορίας, στον αμφοτέρωθεν γυριστό των γεγονότων· εναλλάσσονται ανάλογα με τις τρέχουσες ανάγκες, δίχως να δεσμεύουν μακροπρόθεσμα ούτε καν τους ίδιους τους εμπνευστές τους. Κατά καιρούς, ωστόσο, εκδιπλώνονται ιστορικά εγχειρήματα ομόλογα των πολιτικών χρήσεων, μα πιο σύνθετα και επεξεργασμένα από αυτές, τα οποία, εάν και εφόσον κατισχύουν, επηρεάζουν ουσιαστικά τα νοητικά σχήματα που χρησιμοποιούμε για να κατανοήσουμε το παρελθόν. Η λειτουργία τους είναι επίσης νομομοποιητική των επιλογών του παρόντος, όμως με έναν τρόπο έμμεσο, βαθύτερο, και γι’ αυτό πιο αποτελεσματικό: «[Μ]έσα από σχήματα αυτού του είδους», έγραφε στα 1976 ο Φίλιππος Ηλιού, «ενισχύονται και ζωογονούνται “ιδεολογικά”, σύγχρονοι αγώνες, στους οποίους παρέχονται η δικαίωση της συνέχειας και μια “προγονική κληρονομιά”, που ζητά την ολοκλήρωσή της από σύγχρονους φορείς που δεν βρίσκονται, αναγκαστικά, σε σχέση συνέχειας μαζί της».²⁵ Στο κείμενό του εκείνο, με τον τίτλο «Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας», ο Ηλιού επικεντρωνόταν στη μεσοπολεμική διαμάχη του Γιάννη Ζεύγου με τον Γιάννη Κορδάτο,

25. Φίλιππος Ηλιού, *Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Σχόλιο στη συζήτηση Κορδάτου-Ζεύγου*, ανάτυπο από το περ. *Αντί*, Αθήνα, 1976, σ. 3.

για το χαρακτήρα της Επανάστασης του 1821. Στην ιστοριογραφική αντιπαράθεση των δύο μαρξιστών ιστορικών, σύμφωνα με τον Ηλιού, αντανακλάται η θεωρητική τους διαφωνία για το χαρακτήρα που οφείλει να έχει η κοινωνική επανάσταση την οποία οραματίζονταν οι συγχρόνοι τους Έλληνες κομμουνιστές του Μεσοπολέμου. Οι διακριτές ανατομίες του δικού τους κοινωνικού παρόντος και οι αποκλίνουσες επαναστατικές τους επαγγελίες αναζητούσαν ερείσματα και θεμελίωση στο παρελθόν. Σε περιπτώσεις όπως αυτή, τα όρια δημόσιας και ακαδημαϊκής Ιστορίας σχεδόν εξαφανίζονται. Οι αντιπαράθεσεις αναπτύσσονται εντός του πεδίου της Ιστορίας, εφόσον εμπλέκονται σχεδόν αποκλειστικά επαγγελματίες ιστορικοί (ως τέτοιοι πρέπει να νοηθούν στην εποχή τους ο Κορδάτος και ο Ζεύγος, παρότι και οι δύο παρέμειναν εκτός των ακαδημαϊκών θεσμών), μα ταυτόχρονα διεξάγονται στον δημόσιο χώρο και προκαλούν το ζωηρό ενδιαφέρον του κοινού, ακριβώς επειδή διακυβεύονται σύγχρονοι προσανατολισμοί ενός πολιτικού κινήματος.

Η, ακόμα, ενός έθνους. Από τη δεκαετία του 1980 και εξής αρκετοί μελετητές θα επισημάνουν τον ιδεολογικό (εθνοποιητικό και εθνοφελή) χαρακτήρα της Ιστορίας που μας κληροδότησαν οι μεγάλοι μας ιστοριογράφοι, όσοι στο δεύτερο μισό του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα διαμόρφωσαν τον κανόνα της εθνικής μας Ιστορίας. Το έργο τους, θα ισχυριστούν πειστικά, αποσκοπούσε περισσότερο στην εξυπηρέτηση των αναγκών για εθνική συνοχή και των προταγμάτων για εθνική ολοκλήρωση, παρά στην έγκυρη ανασύνθεση του παρελθόντος.²⁶ Η αποτίμηση αυτή συνεισφέρει λιγότερο με την ευρετική και αναλυτική της αξία και περισσότερο με την αρνητική της προσημείωση – με τον έμμεσο στιγματισμό μιας ιστοριογραφικής πρακτικής που δρομολογήθηκε κατά τον 19ο

26. Αντώνης Λιάκος, «Το ζήτημα της “συνέχειας”», στο *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833-2002*, τόμ. Α', Αθήνα, 2004, σ. 53-64.

αιώνα και άντεξε ως τη Μεταπολίτευση. Διότι, βέβαια, οι θεμελιωτές της εθνικής μας Ιστορίας, πεπεισμένοι καθώς ήταν για τα εθνικά μας δίκαια, είχαν θέσει το κοντύλι και τις ικανότητές τους στην υπηρεσία του έθνους απολύτως συνειδητά, γι' αυτό άλλωστε και υπερηφάνως το διακύρηταν.²⁷ Στις αρχές του 20ού αιώνα, την ώρα που ελληνικά αντάρτικα σώματα διείσδυν στην (οθωμανική ακόμη) Μακεδονία και οι συγκρούσεις με τους Βούλγαρους κλιμακώνονταν, ο ιστορικός (και μετέπειτα πρωθυπουργός) Σπυρίδων Λάμπρος υποδείκνυε από το βήμα του Πανεπιστημίου τη βασική ιδεολογική αποστολή της Ιστορίας: να ενσταλάξει στους νέους τον έρωτα για την πατρίδα, την υπερηφάνεια για το μεγαλείο του οικείου έθνους και τη βεβαιότητα για το δίκαιο των διεκδικήσεών του· να αναζωπυρώσει το εθνικό τους φρόνημα, έτσι ώστε να δώσουν και το αίμα τους, αν χρειαστεί, στο πεδίο μάχης των επερχόμενων πολέμων.²⁸ Ο Λάμπρος ενέδιδε συνειδητά στην ιδεολογική χρήση της Ιστορίας, παρότι ταυτόχρονα ήταν ο βασικός εκπρόσωπος του θετικισμού στις ελληνικές ιστορικές σπουδές. Όπως ορθά σημειώνει η Έφη Γαζή, ο Λάμπρος επιχειρήσε να συμβιβάσει δύο προτάγματα εγγενώς ασυμβίβαστα: την ανάδειξη της Ιστορίας σε

27. Γιάννης Κουμπουρλής, «Όταν οι ιστορικοί μιλούν για τον εαυτό τους: Ο ρόλος του εθνικού ιστορικού στους πρωτοπόρους της ελληνικής εθνικής σχολής», στο Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης και Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., σ. 81-101.

28. «“Ο ιερός έρωας της πατρίδος εμψυχώνει” αληθώς τους από της μελέτης των ιστορικών τυχών του έθνους εμφορούμενους του μεγαλείου αυτής και πεπεισμένους περί των εθνικών δικαίων, άτινα μέλλει να διεκδικήση διά του αίματος αυτού ο στρατιώτης της πατρίδος επί του πεδίου της μάχης». Από το λόγο που εκφώνησε ο Λάμπρος στις 15 Ιανουαρίου 1905 στο (μοναδικό τότε) Πανεπιστήμιο, με αφορμή την ανάληψη των πρυτανικών του καθηκόντων. Βλ. Σπυρίδων Λάμπρος, *Νέοι ορίζοντες εν τη ιστορική ερευνή*, Τυπογραφείο Σακελλαρίου, Αθήνα, 1905, σ. 29.

επιστήμη (την έμφαση στις πηγές, τα τεκμήρια, τα αρχεία – την αποκατάσταση των γεγονότων) με «τον δραματοποιημένο, υπερβατικό και γεμάτο πάθος χαρακτήρα μιας μεγάλης εθνικής αφήγησης».²⁹

Αν, ωστόσο, οι μελέτες του Λάμπρου απευθύνονταν κατά βάση στην ακαδημαϊκή κοινότητα και τις παρυφές της, δεν συνέβαινε το ίδιο με αυτές του θεμελιωτή της εθνικής μας ιστοριογραφίας, του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, ο οποίος είχε διαρκώς την έγνοια του μεγάλου, εθνικού ακροατηρίου. Οι μέριμνες του Παπαρρηγόπουλου ήταν, έτσι κι αλλιώς, ταυτόχρονα εθνικές και επιστημονικές – εθνικές ίσως περισσότερο από επιστημονικές. Όπως ορθά σημειώνει ο Κ. Θ. Δημαράς, για τον ρομαντικό λόγο, η Ιστορία αποτελούσε «βασικό και κύριο οπλοστάσιο των εθνικών διεκδικήσεων».³⁰ Άλλωστε, είναι γνωστό πως δεν έζησε ως εραστής των αρχείων, αποτραβηγμένος από τη ζώσα κοινωνία. Έγραφε προσπαθώντας να αφουγκραστεί την «ελληνική ψυχή», να νιώσει, όπως το διατύπωσε ο ίδιος, τη συγκίνηση, η οποία σαν ηλεκτρισμός πάλλεται διαρκώς «από του γράφοντος προς το κοινό και από του κοινού προς τον γράφοντα».³¹ Για τούτο, η μεγάλη πεντάτομη

29. Έφη Γαζή, «Μια ρομαντική ιστορική επιστήμη: Η περίπτωση του Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου (1851-1919)», στο *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833-2002*, τόμ. Α', Αθήνα, 2004, σ. 195-212 (το παράθεμα στη σ. 212).

30. Κ. Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, Προλεγόμενα*, Ερμής, Αθήνα, 1970, σ. 17.

31. «Περί τοιούτων [της ιστορίας του έθνους] πραγματευόμενος ζητημάτων, δεν αρνούμαι ότι πολλάκις ελάλησα μετά συγκινήσεως τινός, αλλά μετά συγκινήσεως, ην δεν δύναται να μη αισθανθή Ελληνική ψυχή και ήτις, ως δι' ηλεκτρισμού, από του γράφοντος προς το κοινό και από του κοινού προς τον γράφοντα μεταβαίνουσα, αποτελεί καθ' εαυτήν εν των ζωηροτάτων τεκμηρίων της τοσούτον αναξίως προσαλλομένης εθνικότητος ημών». Βλ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορικά Πραγματεία*, μέρος Α', Τυπογραφείο Βηλαρά, Αθήνα, 1858, σελ. ε'. Η έμφαση δική μου.

Ιστορία του γράφηκε σε μια γλώσσα αρκετά στρωτή για τα δεδομένα του ύστερου 19ου αιώνα (ιδιαίτερος η πρώτη έκδοση, που κυκλοφόρησε σε τεύχη ανάμεσα στο 1860 και το 1874), δίχως υποσημειώσεις και κατάχρηση παραθεμάτων, «χάριν των πολλών», καθώς δηλωνόταν ήδη από τον τίτλο.³² Μάλιστα, το προσχέδιο της μεγάλοπνης εκείνης εποποιίας, δηλαδή η μικρή μονότομη *Ιστορία* του, είχε γραφεί επτά χρόνια νωρίτερα, το 1853, με στόχο να λειτουργήσει ως σχολικό εγχειρίδιο. Τούτο φανερώνει πως η δημόσια απεύθυνση του ιστορικού λόγου και η αποδοχή του από την κοινωνία ανήκαν στα κεντρικά μελήματα του Παπαρρηγόπουλου. Όπως θα το θέσει ξανά ο Δημαράς, «η στάση του γενικά στο επίπεδο το καθαρά ιστοριογραφικό [...] επροκαλούσε την ιδέα μιας ροπής του προς την πολιτική πράξη».³³

Με όλα τα παραπάνω θέλησα, βέβαια, να καταδείξω τις πολλαπλές ωσμώσεις ανάμεσα στην *ακαδημαϊκή* και τη *δημόσια Ιστορία*. Μα, επίσης να υποστηρίξω πως οι πολυσχιδείς πρακτικές που σήμερα στεγάζονται υπό την έννοια *δημόσια Ιστορία* δεν είναι διόλου νέες στη χώρα μας. Υπήρχαν ήδη από τον 19ο αιώνα, δίχως όμως να ορίζονται και δίχως να γίνονται αντικείμενα μελέτης. Το γεγονός ότι σήμερα νιώθουμε την ανάγκη να εισαγάγουμε έναν όρο για να τις χαρακτηρίσουμε, να τις ταξινομήσουμε και να τις αναλύσουμε σχετίζεται ασφαλώς με τον πολλαπλασιασμό τους, ο οποίος με τη

32. Και ευθέως σε μια αγγελία του πολύτομου έργου: «Η ιστορία αυτή, ως και από της επιγραφής δηλούται, δεν συνετάχθη διά τους σοφούς, ούτε έχει επιστημονικήν τινά αξίωσιν· αλλ' εφιλοπονήθη επί τω σκοπώ του να καταστήση, όσον ενδέχεται αφελώς και ευκρινώς, γνωστά εις τους πολλούς τα κυριώτερα γεγονότα της πατρίου ημών ιστορίας, από των αρχαιωτάτων χρόνων μέχρι των νεωτέρων, και τα εξαγόμενα από των γεγονότων τούτων πρακτικά διδάγματα, ηθικά τε και πολιτικά». Παρατίθεται στο Γιάννης Κουμπουρλής, «Εννοιολογικές πολυσημίες και πολιτικό πρόταγμα: Ένα παράδειγμα από τον Κ. Παπαρρηγόπουλο», περ. *Τα Ιστορικά*, τόμ. 15, τχ. 28-29, 1998, σ. 31-58.

33. Κ. Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος*, ό.π.

σειρά του οφείλει πολλά στα νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ότι ο Παπαρρηγόπουλος υπέθετε μάλλον, παρά διαπίστωνε (τη διάδραση ανάμεσα στον ιστορικό και το κοινό του), μπορεί να ελεγχθεί και να καταμετρηθεί από τον σύγχρονο ιστορικό με μια απλή περιδιάβαση στο διαδίκτυο. Οι ιστοριογραφικές αντιπαραθέσεις, όπως αυτές του Κορδάτου με τον Ζεύγο, οι οποίες ως το τέλος του 20ού αιώνα εξαντλούνταν στους κύκλους των διανοουμένων και υπόκεινταν στους περιορισμούς της έντυπης δημοσιογραφίας και του χαμηλού επιπέδου εγγραμματοσύνης, σήμερα «απελευθερώνονται» στα κοινωνικά δίκτυα, προκαλώντας πολλαπλές αντιπαραθέσεις, που αίρουν εν πολλοίς την παραδοσιακή ασύμμετρη σχέση ανάμεσα στους παραγωγούς και τους καταναλωτές Ιστορίας. Το διαδίκτυο ήρθε στην ώρα του, καθώς το δικαίωμα των πολλών να ορίζουν το μέλλον τους –ύστερα από τη γενίκευση της ψήφου, τη διεύρυνση της εκπαίδευσης και την άνθηση των κοινωνικών κινήματων– οδηγεί, αναπόδραστα, στην αξίωση να στοχάζονται το παρελθόν τους. Μέσα σε αυτόν τον ψηφιακό κόσμο, οι παραδοσιακές έριδες των ιστορικών έχουν ανεπίστρεπτα εκδημοκρατισθεί και, συνακόλουθα, οι τρόποι με τους οποίους διαμορφώνεται η ιστορική συνείδηση μιας κοινωνίας έχουν υποστεί ουσιώδεις μεταλλάξεις. Σε αυτές τις νέες συνθήκες, η *δημόσια Ιστορία* εξέρχεται από το ημίφως, έρχεται στο κέντρο της σκηνής και διεκδικεί την προσοχή μας. Στη συγκυρία που γράφονται τούτες οι γραμμές έχουν ήδη μορφοποιηθεί ορισμένες θεσμικές δομές, έχουν διεξαχθεί τα πρώτα ειδικά συνέδρια, ενώ τείνουν να σκιαγραφηθούν οι κεντρικές ερευνητικές τάσεις.³⁴

34. Το 2011-12 ιδρύθηκε η Διεθνής Ομοσπονδία για τη Δημόσια Ιστορία, η οποία οργάνωσε τον Οκτώβριο του 2014 το πρώτο της συνέδριο, με θέμα ακριβώς τη *Δημόσια Ιστορία στον ψηφιακό κόσμο*, και τον Φεβρουάριο του 2015 το πρώτο της εργαστήρι, αφιερωμένο επίσης στη σχέση της *δημόσιας Ιστορίας* με τα σύγχρονα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Βλ. IFPH (International

Ύστερα από τις εξελίξεις αυτές, είναι προφανές πως *δημόσια Ιστορία* δεν νοείται πλέον μόνο το φαινόμενο αυτό καθαυτό (οι πολλαπλοί τρόποι με τους οποίους το παρελθόν αξιοποιείται ή αποτυπώνεται στον δημόσιο χώρο), αλλά επίσης η συστηματική μελέτη του φαινομένου, το ιδιαίτερο πεδίο που αναπτύσσεται, χαράσσοντας τις δικές του ερευνητικές προτεραιότητες και τις δικές του εξειδικευμένες μεθοδολογικές πρακτικές.³⁵ Από τούτες τις τελευταίες, η διαρκής έγνοια και μέριμνα για αναστοχασμό είναι

Federation for Public History), «Public History in a Digital World – The Revolution Reconsidered», συνέδριο, Αμστερνταμ, 23-25.10.2014· IFPH και NCPH (National Council on Public History), «Public History and the Media», εργαστήριο, Φλωρεντία, 11-13.2.2015. Παράλληλα, η *δημόσια Ιστορία* κάνει δειλά την εμφάνισή της στα μεταπτυχιακά (κυρίως) προγράμματα σπουδών ορισμένων ευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Το 2008 το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου θεσπίζει το πρώτο εξειδικευμένο πρόγραμμα *δημόσιας Ιστορίας* σε επίπεδο μάστερ. Θα ακολουθήσει, το 2013, το Πανεπιστήμιο του Αμστερνταμ. Και τα δύο προγράμματα αποσκοπούν κυρίως στην κατάρτιση ικανών εκλαϊκευτών της Ιστορίας – υιοθετείται, δηλαδή, το αμερικανικό πρότυπο της *δημόσιας Ιστορίας*. Ωστόσο, στην Ευρώπη, όπως θα παρατηρήσει ο Νουαρέ, δεν υφίσταται, τουλάχιστον όχι ακόμη, μία από τις κρίσιμες προϋποθέσεις που διαμορφώνουν στις Ηνωμένες Πολιτείες τη δεοντολογία του εξειδικευμένου δημόσιου ιστορικού: η αλληλεπίδραση του ακαδημαϊκού πεδίου της *δημόσιας Ιστορίας* με την ομόλογη επαγγελματική δραστηριότητα. Βλ. Serge Noiret, «La pulic History...», ό.π., σ. 12. Στην Ελλάδα, όσο γνωρίζω, η *δημόσια Ιστορία* δεν περιλαμβάνεται στα συμβατικά προγράμματα των τμημάτων Ιστορίας – εξαίρεση μια ενότητα στο πλαίσιο του μαθήματος Θεωρία της Ιστορίας, που παραδίδει ο Αντώνης Λιάκος στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ. Εμφανίζεται, ωστόσο, ως ιδιαίτερη διδακτική ενότητα σε ένα πρόγραμμα διά βίου μάθησης του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Η ενότητα επικεντρώνεται στις δημόσιες διαμάχες για την Ιστορία, απευθύνεται κυρίως σε εκπαιδευτικούς, απαρτίζεται από πέντε εβδομαδιαίες «ηλεκτρονικές» (μέσω υπολογιστή) συνεδρίες, απαιτεί δίδακτρα και χορηγεί «πιστοποιητικό επιμόρφωσης». Βλ. <http://e-epimorfosi.aegean.gr> (ανάκτηση: 26.2.2015).

35. Παρόμοιος ορισμός στο Giorgos Antoniou, «History in Public or Public History? Greek Historical Culture Today», *περ. Ricerche Storiche*, τόμ. 44, τχ. 1, 2014, σ.13-18.

ίσως η πιο ουσιώδης. Διότι, ο ιστορικός που εγκύπτει στη *δημόσια Ιστορία* είναι αναγκασμένος (ακριβώς όπως ο ιστορικός των νοοτροπιών) να στοχάζεται ταυτόχρονα με τους όρους τριών ή περισσότερων εποχών, με τους όρους της εποχής στην οποία συνέβη το γεγονός, τους όρους της μεταγενέστερης εποχής, κατά την οποία επιτελέστηκε η χρήση του αρχικού γεγονότος, και, βέβαια, με τους όρους του δικού του παρόντος, καθώς γνωρίζει πως κι ο ίδιος μπορεί κάλλιστα να ενδώσει στην κρυφή γοητεία της ιδεολογικής χρήσης. Τούτη η διαρκής διανοητική περιδιάβαση από το ένα ιστορικό πλαίσιο στο άλλο αυξάνει, άλλωστε, τον κίνδυνο του αναχρονισμού: οι νοοτροπίες και τα αξιακά συστήματα, παρότι βαθιές δομές, αλλάζουν στο χρόνο, κάποιες φορές ριζικά, έτσι ώστε το παρελθόν να γίνεται τελικά μια ξένη χώρα. Ο ιστορικός, συνεπώς, θα χρειαστεί «να υποβάλει τον εαυτό του σε μια διαδικασία “μύησης” στα αλλότρια συστήματα σκέψης του παρελθόντος» πριν αποστασιοποιηθεί εκ νέου, ώστε να συλλάβει τις μακροϊστορικές διαστάσεις του κοινωνικού γίνεσθαι ή τις συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας, που συσκοτιζόνταν από το κυρίαρχο αξιακό σύστημα – ό,τι δηλαδή ξεπερνούσε τις δυνατότητες εποπτείας των ιστορικών υποκειμένων ή ξέφευγε από τον εννοιολογικό ορίζοντα της εποχής.³⁶

Ας επιστρέψουμε όμως στις πολλαπλές ωσμώσεις ανάμεσα στην *ακαδημαϊκή* και τη *δημόσια Ιστορία*, καθώς αυτές παράγουν τον τόπο στον οποίο αναπτύσσονται οι διαμάχες σχετικά με τη *σχολική Ιστορία* – οι διαμάχες που αποτελούν το αντικείμενο αυτού του βιβλίου. Η *σχολική Ιστορία* γράφεται συνήθως από εκπαιδευτικούς με ιστορικές σπουδές και, ως εκ τούτου, είναι βέβαιο πως

36. Για μια συστηματική ανάλυση του προβλήματος αυτού, βλ. Νίκος Βαφέας, «Εξήγηση και κατανόηση στην ιστορική κοινωνιολογία», περ. *Αξιολογικά*, τχ. 23, 2010, σ. 41-56, από όπου και το παράθεμα.

παρακολουθεί, σε αδρές τουλάχιστον γραμμές, τις προόδους της ιστοριογραφίας. Από την άλλη, όμως, είναι αναγκασμένη να προσαρμόζεται στα κρατικά αναλυτικά προγράμματα, τα οποία τείνουν να αποτυπώνουν, αν όχι την επίσημη κρατική ιδεολογία, οπωσδήποτε τις κυρίαρχες παραδοχές μιας κοινωνίας για το παρελθόν της. Συνεπώς, σε κάθε εποχή και κάθε χώρα, η *σχολική Ιστορία* υιοθετεί στοιχεία, ερμηνείες και μοτίβα τόσο της *ακαδημαϊκής*, όσο και της *δημόσιας Ιστορίας* – ο φυσικός της χώρος είναι εκείνη η ασαφής και αενάως μεταβαλλόμενη επικράτεια, στην οποία οι δύο καταρχήν αντίπαλες διανοητικές στρατηγικές συναντιώνται, διεισδύουν η μία μέσα στην άλλη, αλληλεπιδρούν και συναλλάσσονται. Ζώντας και αναπνέοντας εκεί, η *σχολική Ιστορία* επιλέγει και ενσωματώνει όσα δεδομένα και σχήματα μπορούν να ενταχθούν (δίχως να παραγάγουν άλυτες αντιφάσεις) στη συνεκτική αφήγηση την οποία επιχειρεί να κατασκευάσει. Βέβαια, η δοσολογία ποικίλλει ανάλογα με το βαθμό ώσμωσης της *ακαδημαϊκής* με τη *δημόσια Ιστορία*, ανάλογα με τα διακυβεύματα κάθε εποχής και ανάλογα με τον εκάστοτε συσχετισμό των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων. Μα, σε κάθε περίπτωση, δεν μπορεί να αποκλίνει σημαντικά από τον κεντρικό ιδεολογικό σκοπό του οικείου (όπως και κάθε άλλου) εθνικού κράτους: να μορφοποιήσει και να μεταδώσει μια συνεκτική, θετική, ελκυστική, εντέλει αυτοεπιβεβαιωτική εθνική ταυτότητα. Υπό αυτήν την οπτική, η *σχολική Ιστορία* θα μπορούσε να ιδωθεί ως η *επίσημη δημόσια Ιστορία*.³⁷

Στην ελληνική περίπτωση, ο άξονας γύρω από τον οποίο αρ-

37. «Το σχολείο –κατεξοχήν τόπος της δημόσιας Ιστορίας– είναι κατεξοχήν χώρος όπου καλλιεργείται και αναπαράγεται μία εργαλειακή, λειτουργιστική θεώρηση της Ιστορίας», θα σημειώσει σε μια ωραία ομιλία της προς τους φιλολόγους του Ρεθύμνου η Έφη Αβδελά («Ιστοριογραφία και δημόσια Ιστορία σήμερα: Μια δύσκολη σχέση», περ. *Χρόνος*, τχ. 12, 2014, διαθέσιμο στο <http://www.chronosmag.eu/index.php/el-950.html> (ανάκτηση: 13.03.2015).

θρώθηκε η *επίσημη δημόσια αφήγηση* του παρελθόντος, δηλαδή η *σχολική Ιστορία* μας, προτάθηκε από τον Παπαρρηγόπουλο δύο μόλις δεκαετίες ύστερα από τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους και τη θεσμοθέτηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Η μονότομη, η λεγόμενη μικρή, *Ιστορία* του, που εκδόθηκε το 1853, δεν ήταν μια *γενική Ιστορία* του ανθρώπινου πολιτισμού, όπως συνηθίζοταν στα χρόνια του Διαφωτισμού, αλλά μια ειδική Ιστορία του ελληνικού έθνους· δεν περιοριζόταν στην ένδοξη ελληνική αρχαιότητα, που αποτέλεσε το πρότυπο της συγκρότησης του νέου ελληνισμού, αλλά συνέχιζε μέχρι τη σύγχρονη εποχή (την εποχή του Όθωνα), ενθέτοντας τα βασίλεια των Μακεδόνων και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ως αναπόσπαστα τμήματα της πολιτικής και πολιτισμικής ιστορίας του ελληνικού έθνους. Όπως αναφέρθηκε, ο Παπαρρηγόπουλος πρότεινε τη μικρή του *Ιστορία* ως σχολικό εγχειρίδιο. Μα, η πρότασή του δεν εγκρίθηκε· οι καινοτομίες που εισήγαγε προσέκρουσαν στον τότε ιστορικό κανόνα.³⁸ Ωστόσο, λίγο αργότερα, όταν η οπτική του ξεδιπλώθηκε στη μεγάλη, την πεντάτομη *Ιστορία* του, αποδείχθηκε πως ό,τι δυσκολευόταν ακόμη να υποδεχθεί το κράτος έβρισκε απήχηση στην κοινωνία. Η αφήγησή του λειτούργησε για μεγάλο διάστημα ως *δημόσια Ιστορία* (εύληπτη και ελκυστική στο ευρύτερο κοινό), προτού καταξιωθεί ακαδημαϊκά στη δεκαετία του 1880 και παγιωθεί τελικά ως *σχολική Ιστορία* στο γύρισμα του 19ου προς τον 20ό αιώνα.

Έκτοτε, με τη συστηματική διδασκαλία της στους μαθητές και τις μαθήτριες επί έναν και πλέον αιώνα, η οπτική του Παπαρρηγόπουλου κατέστη δομικό στοιχείο της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Στο μεταξύ, βέβαια, ιδιαιτέρως από τη Μεταπολίτευση και εξής, η εγχώρια *ακαδημαϊκή Ιστορία* δεξιώθηκε τις θεματικές, θεωρητικές και μεθοδολογικές ανανεώσεις της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας.

38. Βλ. σχετική αναφορά εδώ, Κεφ. 6.

Αρχικά, η *κοινωνική* και η *οικονομική*, ύστερα η *διανοητική* και η *πολιτισμική Ιστορία* εμβολίασαν τις ιστορικές μας σπουδές, μεταλλάσσοντας ουσιαδώς την εικόνα μας για το οικείο παρελθόν και ενθέτοντάς την στο ευρύτερο ευρωπαϊκό και παγκόσμιο πλαίσιο. Ωστόσο, η *σχολική* μας *Ιστορία*, παρά τα κατά καιρούς εκσυγχρονιστικά της επιχρίσματα, παρέμεινε στον πυρήνα της συνεπής στον κανόνα του Παπαρηγόπουλου. Συνέχιζε να αφηγείται μια ηρωϊκή και πένθιμη βιογραφία ενός αρχέγονου και ανάδελφου έθνους, *από των αρχαιότατων χρόνων μέχρι της σήμερα*, ακριβώς επειδή δεν έπαψε ποτέ να αξιοποιείται πρωτίστως ως εργαλείο για την ενστάλαξη εθνικής συνείδησης – μιας ορισμένης εθνικής συνείδησης.³⁹

Παρ' όλα αυτά, υπήρξαν βιβλία –λιγιστά, βέβαια– τα οποία εγκρίθηκαν κατά καιρούς ως σχολικά εγχειρίδια παρότι απέκλιναν σημαντικά από τον κανόνα. Η έγκρισή τους μπορεί καταρχάς να αποδοθεί στον μεταβατικό χαρακτήρα της συγκεκριμένης κάθε φορά συγκυρίας. Μεταβάσεις που έμοιαζαν τη στιγμή εκείνη ελπιδοφόρες. Μα και πάλι, τα «αιρετικά» εγχειρίδια δεν μακροημέρευσαν. Αποσύρθηκαν υπό το βάρος των ιδεολογικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων που ξέσπασαν αμέσως με την εισαγωγή τους στα σχολεία. Αυτές ακριβώς οι δημόσιες διαμάχες για τα αποσυρθέντα τελικώς βιβλία αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Πρόκειται για διαμάχες που επικεντρώνονται στη μορφή και το περιεχόμενο της εθνικής μας ιστορίας, μα το πραγματικό τους διακύβευμα είναι ο εθνοποιοτικός ρόλος της *σχολικής* μας *Ιστορίας* – το περιεχόμενο, εντέλει, της εθνικής μας ταυτότητας.

Οι δημόσιες διαμάχες για τον εθνικό ρόλο που αναμένεται να επιτελέσει η *σχολική Ιστορία*, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο αναμένεται να τον επιτελέσει, παρουσιάζονται στον αναγνώστη ανάστροφα, με διαδοχικά βήματα από το παρόν προς το παρελθόν.

39. Βλ. εδώ, Κεφ. 5.

Αποτυπώνεται έτσι εναργέστερα στην αφήγηση η πορεία που ακολούθησε η ιστορική έρευνα – διότι, βέβαια, το ερευνητικό ερώτημα γεννιέται στο παρόν (εν προκειμένω, με αφορμή τη διαμάχη για το βιβλίο *Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού*), και γίνεται κατόπιν ο οδηγός για ένα στοχαστικό (και αναστοχαστικό) ταξίδι στο παρελθόν. Συνεπώς, κάθε διαμάχη και ένα βήμα, κάθε βήμα και ένα κεφάλαιο (από το 1ο ως το 4ο), ωστόσο από τη σύγχρονη Ελλάδα, την Ελλάδα της παγκοσμιοποίησης, επιστρέψουμε στις αρχές του 20ού αιώνα, στην Ελλάδα του μαχητικού εθνικισμού. Από τη διαδοχική και συγκριτική μελέτη των τεσσάρων χαρακτηριστικών περιπτώσεων αναδύεται ανάγλυφα ο κοινός παρονομαστής. Πρόκειται, όπως συνοψίζεται στο Κεφάλαιο 5, για τον ιστορικό κανόνα του Παπαρρηγόπουλου, όχι όπως ακριβώς τον μορφοποίησε ο ίδιος στη μεγάλη *Ιστορία* του, αλλά όπως παγιώθηκε στα σχολικά βιβλία στο γύρισμα του 19ου προς τον 20ό αιώνα – λίγο πριν από τη μακρά σειρά των πολέμων που άλλαξαν το χάρτη των Βαλκανίων και έθεσαν επιτακτικά το αίτημα για ανανέωση της εθνικής αγωγής των μαθητών. Ακριβώς γι' αυτό, οι αποκλίσεις από τον ιστορικό κανόνα και, συνακόλουθα, οι δημόσιες διαμάχες και οι αποσύρσεις εγχειριδίων είναι φαινόμενα των τελευταίων εκατό ετών. Νωρίτερα, κατά τον 19ο αιώνα, οι όποιες αντιπαραθέσεις για σχολικά εγχειρίδια αποτύπωναν απλώς τις διαφορετικές διδακτικές προσεγγίσεις των επιφανέστερων παιδαγωγών ή, συνηθέστερα, τους ανταγωνισμούς εκδοτών και συγγραφέων για τον επιμερισμό των σχετικών κρατικών κονδυλίων. Δημόσιες διαμάχες για την εικόνα του εθνικού μας παρελθόντος στα σχολικά βιβλία και, ειδικότερα, για τον κεντρικό άξονα της αφήγησης (το λεγόμενο «σχήμα της συνέχειας»), η ελάχιστη αμφισβήτηση του οποίου προκαλεί σήμερα ιερό μένος, δεν ανέκυσαν κατά τον 19ο αιώνα. Αναμενόμενο, βέβαια, εφόσον γράφτηκαν και εγκρίθηκαν πριν από την κατίσχυση του κανόνα

που εισήγαγε ο Παπαρρηγόπουλος. Αυτό ακριβώς επιχειρείται να καταδειχθεί στο Κεφάλαιο 6 τούτου του βιβλίου. Αναλύεται εκεί, από τη σκοπιά που ενδιαφέρει εδώ, το δημοφιλέστερο και μακροβιότερο αναγνωστικό του 19ου αιώνα, ο *Γεροστάθης* του Λέοντος Μελά, που γράφτηκε το 1858 – ύστερα από τη μικρή *Ιστορία* του Παπαρρηγόπουλου, μα πριν από την πεντάτομη και τη γενικευμένη αποδοχή της. Καταδεικνύεται, έτσι, πως η *σχολική Ιστορία* έχει κι αυτή την ιστορία της, μια ιστορία συνυφασμένη ποικιλότροπα αφενός με τις προόδους της ιστοριογραφίας και αφετέρου με τις εκάστοτε επικρατούσες συλλογικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος. Από αυτή την άποψη, τούτο το βιβλίο είναι επίσης μια ιστορία των σχέσεων ανάμεσα στην *ακαδημαϊκή* και τη *δημόσια Ιστορία* στη χώρα μας ή, αλλιώς, μια ιστορία των μεταβαλλόμενων ορίων της *επίσημης δημόσιας Ιστορίας*.

Ο ιστορικός δεν δουλεύει σε επιστημονικό, θεσμικό και κοινωνικό κενό. Χρειάζεται ενημερωμένες βιβλιοθήκες και ταξινομημένα αρχεία, μα ούτε αυτά αρκούν. Χρειάζεται επίσης σεμινάρια και επιστημονικά συνέδρια, για να παρουσιάσει τη δουλειά του και να υποστεί την κριτική. Πώς αλλιώς να εντοπίσει τα τρωτά σημεία των υποθέσεών του; Έχει απόλυτη ανάγκη τους άλλους γραφιάδες, ομότεχνους και μη, όσους κυρίως κομίζουν απαντήσεις σε βασανιστικά του ερωτήματα κι όσους με αντίπαλα επιχειρήματα τον αναγκάζουν να εγκαταλείψει ή να ισχυροποιήσει τα ασθενή δικά του. Ο ιστορικός, όπως κάθε επιστήμονας, έχει απόλυτη ανάγκη τα εξειδικευμένα περιοδικά, διότι εκεί εξελίσσονται και εκλεπτύνονται τα εργαλεία της δουλειάς του, εκεί διαμορφώνονται οι ερευνητικές τάσεις και αντιστάσεις – τα επιζήτá ακόμα και όταν θεωρεί προκρούστειους τους περιορισμούς τους και

«τυφλές» τις κρίσεις τους. Και, βέβαια, επιζητά την ένταξη της μελέτης του στις ιστορικές σειρές των καλών εκδοτικών οίκων, εφόσον γνωρίζει πως και εκεί κερδίζεται ή χάνεται το στοίχημα της καταξίωσης. Αν τώρα νοιάζεται επιπλέον για την απήχηση των αναλύσεών του, τότε καταγίνεται να πετύχει μια υψηλή εκλαϊκευση, να ζοηρέψει το βλέμμα των φοιτητών στα αμφιθέατρα, να πείσει τον αναγνώστη να πάει μία σελίδα παρακάτω. Με δυο λόγια, το *εργαστήρι του ιστορικού* δεν είναι το γραφείο του, είναι το πεδίο του. Το πεδίο της Ιστορίας. Όσο πιο σύνθετο, δυναμικό και συγκρουσιακό στο εσωτερικό του, τόσο πιο παραγωγικό· όσο πιο ανοιχτό στα άλλα επιστημονικά πεδία και στην ευρύτερη κοινωνία, τόσο πιο επιδραστικό.

Τούτο το βιβλίο είναι παράγωγο του πεδίου – επιδίωξα συνειδητά να είναι. Άρα, οφείλω πολλά σε πολλούς. Το Κεφάλαιο 1, ή καλύτερα μια συντομευμένη εκδοχή του, δημοσιεύθηκε ως άρθρο στο ιταλικό ιστορικό περιοδικό *Ricerche Storiche*.⁴⁰ Είχε προηγουμένως παρουσιαστεί σε δύο συνέδρια, ένα Πολιτικής Επιστήμης και ένα *Δημόσιας Ιστορίας*.⁴¹ Η εκδοχή που περιλαμβάνεται εδώ οφείλει κάμποσα στις υποδείξεις των ανώνυμων κριτών του ιταλικού περιοδικού και στις παρεμβάσεις των ακροατών των συνεδρίων.

40. Βλ. Harris Athanasiades, «The “Nation-killing” Textbook. The Polemic over the History Textbook In Modern and Contemporary Times (2006-2007)», περ. *Ricerche Storiche*, τόμ. XLIV, τχ. 1, 2014, σ. 101-120.

41. «Έθνος και σχολική Ιστορία: Η διαμάχη για το βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού, *Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια* (2006-07)», εισήγηση στο Θ' Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης, με θέμα *Πολιτικός λόγος και πολιτική επικοινωνία: Θεωρητικές προσεγγίσεις και πολιτική πραγματικότητα*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 26-28.5.2010· «“Εθνομύντορες” εναντίον “εθνομηδενιστών”»: Η δημόσια διαμάχη για το εγχειρίδιο Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού, *Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια* (2006-07)», εισήγηση στο συνέδριο των Πεντηστημίων Μακεδονίας, IFPH κ.ά., με θέμα «Χρήσεις και καταχρήσεις της Ιστορίας: Η δημόσια Ιστορία στην Ελλάδα», Βόλος, 30.8-1.9.2013.

Οφείλει πολύ περισσότερα στον ιστορικό κοινωνιολόγο Νίκο Βαφέα, που διάβασε και σχολίασε επισταμένα τις διαδοχικές του γραφές. Το Κεφάλαιο 2 αποτελεί επεξεργασμένη εκδοχή της εισήγησής μου στο 7ο Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης.⁴² Τη δουλεμένη, τη σχεδόν τελική του γραφή διάβασε και αποτίμησε η ιστορικός Σία Αναγνωστοπούλου, την οποία ευχαριστώ από καρδιάς. Το Κεφάλαιο 3 δημοσιεύθηκε αρχικά ως άρθρο στο περιοδικό *Δοκιμές*, την Επιθεώρηση Κοινωνικών Σπουδών του Πάντειου Πανεπιστημίου.⁴³ Αναδημοσιεύεται εδώ με μικρές, επουσιώδεις αλλαγές. Ευχαριστώ τους ανώνυμους κριτές του περιοδικού, για τις παρατηρήσεις τους, μα επίσης τους καλούς μου φίλους Αλέξανδρο Πατραμάνη και Παναγιώτη Πυρπυρή, που επηρέασαν με τις αιχμηρές τους επικρίσεις την τελική γραφή του κειμένου – αυτοί, άλλωστε, επωμίστηκαν αγογγύστως (ή μήπως με σαδιστική ευχαρίστηση;) το ρόλο των κριτικών αναγνωστών του βιβλίου. Το Κεφάλαιο 4 έχει μακρά ιστορία. Παρουσιάστηκε το 2009 στο 2ο Συνέδριο του Φόρουμ Κοινωνικής Ιστορίας, που αποσκοπούσε σε *Νέες προσεγγίσεις στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπόλεμου*, και, ύστερα από αυστηρή κρίση, περιλήφθηκε στο σχέδιο για έναν ομότιτλο συλλογικό τόμο.⁴⁴ Παρά όμως την εξαιρετική φροντίδα των

42. «Οι 36 λέξεις. Η διαμάχη για το βιβλίο Ιστορίας του Γιώργου Κόκκινου, *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου* (2002)», εισήγηση στο 7ο Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης του Εργαστηρίου Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα, 27-30.6.2014.

43. Χάρης Αθανασιάδης, «Έθνος και σχολική Ιστορία: Η πολεμική στο βιβλίο *Ιστορία Ρωμαϊκή και Μεσαιωνική, 146 π.Χ.-1453 μ.Χ.* της Β' Γυμνασίου (1965)», περ. *Δοκιμές*, τχ. 14-15, 2009, σ. 21-53.

44. «Η διαμάχη για το αναγνωστικό του Ζαχαρία Παπαντωνίου *Τα ψηλά βουνά* (1919-24)», εισήγηση στο Β' Συνέδριο του Φόρουμ Κοινωνικής Ιστορίας, με θέμα *Νέες προσεγγίσεις στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 14-16.1.2011.

επιμελητών, η ωραία εκείνη δουλειά δεν βρήκε ακόμη το δρόμο για το τυπογραφείο. Στο μεταξύ, μια κάπως διαφορετική εκδοχή του κειμένου, κατάλληλα προσαρμοσμένη για το διεθνές κοινό, δημοσιεύθηκε ως άρθρο στο αγγλικό περιοδικό *History of Education*.⁴⁵ Τέλος, περιλήφθηκε εδώ ύστερα από ουσιώδεις βελτιώσεις, που οφείλουν πολλά στους επιμελητές του ανέκδοτου τόμου (κυρίως στον Ραϋμόνδο Αλβανό), στους ανώνυμους κριτές του αγγλικού περιοδικού και στα σχόλια του ιστορικού της εκπαίδευσης Χαράλαμπου Νούτσου, τους οποίους ευχαριστώ! Στο Κεφάλαιο 6 τώρα, το κεντρικό του επιχείρημα υποστηρίχθηκε αρχικά στο 10ο Πανεπιστημιακό Συνέδριο, που οργανώθηκε από την Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, σε συνεργασία με την Ακαδημία Αθηνών.⁴⁶ Δοκιμάστηκε ακολούθως στο αμφιθέατρο και εξελίχθηκε κάμποσο μέσα από τις εκτενείς συζητήσεις μου με φοιτητές και φοιτήτριες του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (να ξεχωρίσω την ιδιαίτερη συμβολή της εξαιρετικής φοιτήτριας Μαρίας Καμπίτση). Όταν εκτίμησα πως το κείμενο ήταν περισσότερο από αξιοπρεπές, ζήτησα από τον ιστορικό κοινωνιολόγο Γιάννη Κουμπουρλή να του ρίξει «μια γρήγορη ματιά». Συνεπώς στη φήμη του, ο Κουμπουρλής επιδόθηκε σε συστηματική κρίση του κειμένου, καταδεικνύοντας πως τα περιθώρια βελτίωσής του κάθε άλλο παρά είχαν εξαντληθεί. Τον ευχαριστώ! Τέλος, τα «Προλεγόμενα» του βιβλίου διέτρεξε ο ιστορικός Γιώργος Αντωνίου. Τα βρήκε, είπε, εξαιρετικά και περιορίστηκε να προτείνει μερικές πινελιές εδώ κι εκεί. Θέλω να πιστεύω πως η αποτίμησή του δεν επηρεάστηκε από τη φιλία μας. Προσπέρασα

45. Harris Athanasiades, «Liberals, Conservatives and Romantic Nationalists in Interwar Education Policy in Greece: *The High Mountains Episode*», περ. *History of Education*, τόμ. 44, τχ. 1, 2015, σ. 64-82.

46. «“Η αυτονομία της Ελλάδος ετάφη ζώσα εις την μάχην της Χαιρωνείας”»: Το ελληνικό έθνος στον *Γεροστάθη* του Λέοντος Μελά», εισήγηση στο Ι΄ Πανεπιστημιακό Συνέδριο, Κέρκυρα, 1-4.5.2014.

το Κεφάλαιο 5. Δεν το είδε δεύτερο μάτι και από αυτή την άποψη είναι κάπως αδικημένο. Μα, δεν υπήρχε χρόνος. Είχα ήδη παραδώσει το δακτυλόγραφο στον εκδότη όταν διαπίστωνα πως κάτι λείπει, για να λειτουργήσει πλήρως η αντίστιξη του τελευταίου κεφαλαίου προς τα πρώτα τέσσερα. Από αυτήν την άποψη, το Κεφάλαιο 5 μοιάζει λιγάκι με το «κλειδί», την τελευταία κεντρική πέτρα που έμπαινε στα λιθόκτιστα τοξωτά γεφύρια. Δίχως αυτό, όλο το οικοδόμημα κατέρρεε. Η ένθεση του Κεφαλαίου 5, εξόν που στερέωσε το σχήμα, είχε και μια παράπλευρη ωφέλεια. Κατέστησε περιττή τη σύντομη και σαφή, μα άνυδρη και βαρετή Σύνοψη, με την οποία έκλεινε αρχικά το βιβλίο.

Να μην ξεχάσουμε και όσους συνέβαλαν στη σύλληψη και εξέλιξη του γενικού σχεδίου. Το έναυσμα δόθηκε, όπως αναφέρθηκε εισαγωγικά, τον Φεβρουάριο του 2007, όταν ο σύλλογος δασκάλων της Κέρκυρας με κάλεσε να συμμετάσχω σε μια εκδήλωση για το βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού. Ψυχή του συλλόγου ήταν ο ακτιβιστής δάσκαλος Ηλίας Μπουργουτζής, στην κινηματική επιμονή του οποίου οφείλω τη μετέπειτα επισταμένη ενασχόλησή μου με το θέμα. Η ομιλία μου στην εκδήλωση εκείνη δημοσιεύθηκε λίγο αργότερα στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*⁴⁷ και έγινε, με τη σειρά της, η αφορμή για μια δεύτερη πρόσκληση – πιο ακαδημαϊκή αυτήν τη φορά. Η ευγενική ιστορικός Ελένη Πασχαλούδη, συντονίστρια ενός σεμιναρίου στο Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, πρότεινε να ενθέσω τη σύγχρονη διαμάχη για το εγχειρίδιο στην ιστορική της προοπτική. Διαπιστώθηκε τότε πως δεν ήταν το μόνο επίμαχο εγχειρίδιο· υπήρξαν και άλλα. Κι εκεί, την ώρα του σεμιναρίου, ρίχτηκε η πρόταση για ένα βιβλίο με θέμα τα *αποσυρθέντα βιβλία* – ιδέα της κοινωνικής ανθρωπολόγου Έφης Βουτυρά. Έκτοτε, το

47. «Έθνος και σχολική Ιστορία», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 4.4.2007.

βασικό σχήμα δοκιμάστηκε και εξελίχθηκε σε δύο ακόμα σεμινάρια και ένα συνέδριο, στο Σεμινάριο του Τμήματος Κοινωνιολογίας της Κρήτης (ευχαριστώ την Αλίκη Λαβράνου, για την πρόσκληση), στο Σεμινάριο του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (ευχαριστώ τη Λήδα Παπαστεφανάκη) και στο Συνέδριο με τίτλο *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο*, που οργάνωσε στη Θεσσαλονίκη η Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών.⁴⁸ Εκεί μου δόθηκε η ευκαιρία να κουβεντιάσω το θέμα με τον ιστορικό Δημήτρη Σταματόπουλο, τον οποίο ευχαριστώ για τις επισημάνσεις του.

Μένουν οι οφειλές μου στους συνεργάτες των εκδόσεων Αλεξάνδρεια: στον ιστορικό Σωκράτη Πετμεζά, καταρχάς, που ενέταξε τούτη τη μελέτη στη σειρά *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, τη Φωτεινή Ξιφάρá, που είχε τη γλωσσική επιμέλεια του βιβλίου, τον Γιάννη Λουζιώτη, που δημιούργησε τη μακέτα του εξώφυλλου και επιμελήθηκε γενικότερα την έκδοση και βέβαια στον Τάκη Φραγκούλη. Σπανίζουν πια οι καλλιεργημένοι εκδότες. Ο Τάκης Φραγκούλης είναι η ωραία εξαίρεση.

48. «Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα: Ο κανόνας, οι αποκλίσεις, οι διαμάχες (1853-2013)», εισήγηση στο Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, με θέμα «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): Οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία», Θεσσαλονίκη, 2-5.10.2014.